

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar

A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

RAGÓ ANETT

A fogalmi fejlődés dinamikája

– esemény és kategorizáció kisgyerekkorban, mesterséges fogalmak esetén

Pszichológiai Doktori Iskola, Kognitív pszichológiai Program
Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Hunyady György, egyetemi tanár
Programvezető: Prof. Dr. Csépe Valéria, egyetemi tanár

Témavezető: Dr. Kónya Anikó, egyetemi docens

Védési bizottság:

Elnök: Prof. Dr. Czigler István, egyetemi tanár
Titkár: Dr. Krajcsi Attila, habilitált egyetemi docens
Tagok: Dr. Dúll Andrea, habilitált egyetemi docens
Dr. Győri Miklós, egyetemi docens
Prof. Dr. Mérő László, egyetemi tanár

Bírálok: Dr. Egyed Katalin, egyetemi adjunktus
Dr. Kovács Gyula, habilitált egyetemi docens

Budapest, 2011. szeptember

Elméleti bevezető

Dolgozatom kiinduló általános elméleti problémája a *terület-specifikus fogalmi szerveződés* hátterében meghúzódó folyamatok pontosabb megismerése.

A felső szintű kategóriahatárok (élő és élettelen, állat, jármű, bútor, stb.) betartása már *kisgyerekkorban* is megfigyelhető jelenség. A gyerekek könnyen elbizonytalaníthatók kategoriális döntéseikben, ám a nagy ontológiai területek határaitra érzékenyek.

A felső szintű kategóriahatárok korai hatékony észlelése azért kritikus kérdés, mert a korai magas szintű (absztrakt) ingerszerveződés arra is utalhat, hogy a fogalmi tudás „előhuzalozott”, akár veleszületett modulokat, struktúrákat, esetleg tartalmakat rejt.

Az újabb csecsemő-, és kisgyerekkori vizsgálatok azt a feltevést támogatják, hogy a felnőttkori terület-specifikus tudásszerveződés alapja a korai analitikus tárgyészlelés és információfeldolgozás. A gyerekek már a fejlődés kezdetén is érzékenyek a szembeállított kategóriák strukturális különbségeire. Az így kialakult diszkrimináció eredményét bizonyos ideig megőrzik és elvárásokat alakítanak ki a külvilág tárgyainak viselkedésével kapcsolatban. A felső szintű kategória kora csecsemőkori megjelenését Mandler és munkatársain (1996; Mandler és McDonough, 1993, 1996, 2000) kívül mások is igazolták. Velük szemben azonban a legtöbben a felső szintű kategóriahatárok perceptuális kiemelkedését hangsúlyozzák. Fenson és munkatársai (1988) 26 hónapos gyerekeket vizsgáltak illesztéses módszerrel, miközben variálták a felső szintű kategóriák általános hasonlóságát. Az eredmények azt igazolták, hogy csak akkor jelenik meg a felső szintű diszkrimináció, ha a kategóriák hasonlítanak. Újabban Bornstein és Arterberry (2010) vizsgálata erősítette meg, hogy perceptuális hasonlóság nélkül nem mutatható ki sem felső-, sem alapszintű kategorizációs viselkedés. A felső szintű hasonlóság ráadásul sokkal bennfoglalóbb, mint az alapszintű (vö. Tversky, 1989).

Paul Quinn és kutatócsoportja vizsgálataiban azt is sikeresen kimutatta, mi okozhatja a felső szintű kategóriák korai kialakulását. Eredményeik arra utalnak, hogy a felső szintű kategóriareprezentáció kialakulása megelőzi az alapszintét (2 hónapos korban már kimutatható), ám ennek *oka az inger struktúrájában keresendő*, és nem szükséges hozzá

absztrakt konceptuális tudás (Behl-Chada, 1996; Quinn és mts, 2006; Quinn és Johnson, 1997). Quinn és Johnson (1997, 2000) konnekcionista modellje kimutatta, hogy a felső szinten az inger geometriai jellemzői hasonlítanak, és kapcsolódnak az általános tanulási folyamatokhoz, sikeres kategorizációs viselkedéshez, valamint a kategória-szerű mentális szerveződéshez vezet. Eredményeik azt is megmutatták, hogyan befolyásolja a bemutatott ingerek száma (tehát az ismeretek gyarapodása) a diszkriminációt, a globális jegyek kiemelésétől fokozatosan haladva a részletes különbségek észleléséig.

Az kettős rendszerrel szembeni érvek másik vonala az alapszintű kategóriák korai szerveződésének kimutatása. Az érvek azért meggyőzőek, mert nem csupán azt mutatták ki, hogy a csecsemők már 2 hónapos koruktól érzékenyek a hasonló jellemző jegyek kiemelésére, absztrahálására, és így képesek egyszerű kategóriák kialakítására, hanem azt is, hogy mindehhez elegendő a perceptuális rendszer működése. Paul Quinn és kutatócsoportja számos vizsgálatban igazolta a kora csecsemőkori kategorizációs képesség meglétét. Vizsgálataiban kimutatták, hogy a csecsemők már 3-4 hónapos korukban képesek alapszintű kategóriák kialakítására (kutya és macska kategóriájától elkülönül a madár kategóriája), vagyis különböző, többé-kevésbé heterogén példányokat képesek hasonlóként kezelni, az általános jellemzők kiemelésének segítségével (Quinn és mts, 1993; Quinn és Eimas, 1996). Ezek a korai kategóriák természetesen egyszerűek, strukturálatlanok és igen labilisak. Ráadásul függenek a bemutatási helyzettől és a kategóriák homogenitásától. Ennek ellenére azt mutatják, hogy a felnőttkori kategóriahatárok már igen korán megalapozódnak. Azt a nézetet erősítik, hogy a *fejlődés* során megfigyelhető *minőségi váltás* főként az *ismeretek gyarapodásának* és nem az eltérő kategorizációs stratégia alkalmazásának köszönhető.

Az általam tervezett első vizsgálatsorozat közvetlen vonatkozását Quinn és munkatársainak (Quinn és Eimas, 1996; Spencer és mts., 1997; Quinn és mts., 2001, 2009) eredményei adták. Az ő vizsgálataik szisztematikusan elemezték a csecsemők korai perceptuális kategorizációs viselkedését. Kérdésük az volt, vajon ebben a korban is megjelenik-e az ingerek strukturális feldolgozása. Eredményeik egyöntetűen a *fej terület* fontosságát mutatták már ebben a korban is. A vizsgálatok arra nem adtak választ, hogy ez a választendencia egy jellegzetes kategorizációs stratégiának tekinthető (*terület-specifikus* válasz) vagy minden esetben az adott kategóriakontraszt jellege jelöli ki a hasonlósági teret, és a személyek az aktuálisan kiugró jellemzőre figyelnek (általam *specifikus stratégiának* nevezett kategorizációs elv). A

kérdés a fejlődés szempontjából azért fontos, mert első esetben segítene azonosítani egy jellegzetes (esetleg veleszületett) kategorizációs stratégiát, aminek segítségével a gyerekek sikeresen különítenék el az élő és élettelen kategóriákat. Második esetben viszont azt kell feltételeznünk, hogy az élő és élettelen kategóriák határai az ingerekkel való találkozás (és a különbségekre való szisztematikus reakció) során az ingerek szisztematikus különbségeinek hatására válnak szét a felső szintű kategóriák szerint.

Quinn és Eimas (1996) vizsgálatukban 3 és 4 hónapos csecsemők korai kategorizációs viselkedését tesztelték. Ebben az esetben is a két közeli (kutya és macska) alapszintű kategória diszkriminációja volt a feladat, nézéspreferencia helyzetben. Viszont itt azt is vizsgálták, hogy a színes fotókat mutatva a fej, illetve a test információ önmagában elegendő-e a sikeres kategorizációhoz. Eredményeik az egész állat képe és a fej esetén pozitívak, míg a „csak test” helyzet esetén negatívak voltak, vagyis azt találták, hogy a fej területe, ott is az arc régiója elég volt a diszkriminációhoz. A felnőtt kontroll eredmények arra utaltak, hogy a felnőttek a test alapján is be tudták azonosítani a kategóriákat.

A fej területének elsőbbségét azonban egy valódi kontraszt esetén lehet eldönteni igazán. További vizsgálatukban a szerzők (Spencer és mts, 1997) kutya-macska hibrid képeket készítettek. Ezek egész alakos fotók voltak, ahol hibridek az egyik kategóriatag testéből és a másik kategóriatag fejéből álltak össze. Ebben a vizsgálatban felnőtt kontroll is volt, akiket tipikussági ítéletekre kértek, illetve döntési helyzetben vizsgáltak, reakcióidőt mérve. Az eredmények egyöntetűen mutatták *a fej információ elsődlegességét*, még a felnőtt személyek esetén is annak ellenére, hogy ők a test információt is egyértelműen feldolgozták, de a fej információ alapján gyorsabban meghozható a kategorizációs döntés.

Az eredmény megfelel Morton és Johnson (1991) feltevésének, amely egy két-utas fejlődési folyamatot vázol fel. Alapfeltevésük, hogy az arc területe már születéskor kiemelkedő a csecsemők számára. Az úgynevezett „*strukturális hipotézis*” lényege, hogy az arc információ előnyben részesítése nem az általános perceptuális rendszer jellemzői, hanem egy veleszületett specifikus érzékenység miatt jön létre a fajtársak arcának struktúrájára (CONSPEC). Később, a tapasztalat növekedésével (a modell szerint 2 hónapos kortól) a specifikus rendszer mellett aktívvá válik egy általános tanulási mechanizmus is (CONLEARN), ami a korábbi specifikusságra épülve gyűjti és tárolja az információt az arcról.

Ha figyelembe vesszük a fenti elméletet a Quinn és munkatársai vizsgálatában kapott eredmények esetén, akkor elmondható, hogy a fej előnyben részesítése terület-specifikus válaszként értelmezhető. Mivel a felnőttek esetén is hasonló volt a helyzet, felmerül a lehetősége annak, hogy az élők kategóriája esetén ez a korai érzékenység fennmarad (itt már feltehetően a CONLEARN által szerzett tapasztalat hatására).

Quinn és munkatársainak (2001) újabb vizsgálati eredménye azonban ellentmond ennek a feltevésnek. Kutya és macska sziluett képek esetén mutatták ki, hogy a fej körvonala (az arc információ nélkül) is elegendő a kategóriareprezentáció kialakításához. Ebben az esetben is 3-4 hónapos csecsemőkkel végeztek nézéspreferencia vizsgálatot, melynek eredménye ebben az esetben is a fejpreferencia volt. A szerzők értelmezése szerint ez nem feltétlenül mond ellent a Morton és Johnson féle modellnek, feltéve, ha a szerzőik átdolgozzák azt (a fej és nem az arc prioritására). De az is lehet természetesen, hogy egy *terület-általános kategorizációs mechanizmus* zajlik le ebben a helyzetben, mely az adott ingerkontraszt legdiszkriminatívabb részére fókuszál, ami a közeli és hasonló kutya-macska kategóriapár esetén a fej területe.

Quinn és munkatársainak legújabb, újra kutya és macska ingereket alkalmazó, szemmozgás követéses vizsgálata 6-7 hónapos csecsemők esetén erősítette meg a korábbi eredményeket (Quinn és mts, 2009). A vizsgálat erőssége, az új módszer alkalmazhatóságának tesztelése mellett az volt, hogy megmutatták, a csecsemők valóban többet néztek a fej területére, függetlenül annak térbeli helyzetétől (fenn volt vagy lenn). Ebben a vizsgálatban színes fotókat alkalmaztak. Az eredmények további érdekessége, hogy a módszer segítségével megmérhető, hogy a fej/test terület perceptuális aránya egyértelműen tükröződik-e az adott területre fordított nézési időkülönbségekben. A válasz egyértelműen nem: a fej területére arányaiban sokkal többet néztek a személyek, mint a test területre. A fej információ tehát a méretéhez képes túl sok figyelmet kapott!

A két alapszintű kategória-kontraszt eredményei tehát szisztematikus strukturális feldolgozást mutattak ki a csecsemők esetén. A fej terület kiemelkedő szerepe igazolja azt a feltevést, hogy már a kisgyerekek is analitikusan (illetve az adott kontrasztnak megfelelően) dolgozzák fel a tárgyinformációt. A vizsgálatok nem igazolták a fej alapú osztályozás terület-specifikus jellegét, ahhoz más jellegű kategória-kontrasztok kialakítása és más életkori csoportok bevonása is szükséges lenne.

Általános kutatási kérdések és alapelvek

Az elméleti bevezetőben ismertetett kutatások a kategorizációs viselkedés háttérében meghúzódó folyamatok természetének feltárásával foglalkoztak. Az itt bemutatott vizsgálati eredmények kiválasztásával a dinamikus elméleti megközelítésekhez való közeledés volt a céloom. Annak hangsúlyozása, hogy nem a kategóriák tartalma fontos kutatási kérdés, hanem a tudásszerveződésben szerepet játszó folyamatok pontosabb megismerése.

Az alkalmazott ingeranyag megjelenése, bemutatási módja, a választott vizsgálati módszer, a személyek előzetes elvárásai mind fontos szerepet játszhatnak az eredmények alakulásában.

1. Mennyiben játszik szerepet a konkrét információ (a feladat által meghatározott kontraszt) a kategorizációs viselkedésben? Hogyan utal a konkrét válasz(tás) a személy kategóriarendszerének struktúrájára?

Mivel a kategorizációs viselkedés szabályszerűségei és a csecsemőkori perceptuális kategóriák léte azt implikálja, hogy a terület-specifikus tudásszerveződés alapja a korai megismerő rendszer analitikus, az adott kontraszt esetén kiugró, illetve általában diagnosztikus tárgyjellemzőkre irányuló figyelmi mechanizmus működésének következménye, vizsgálataimmal arra keresem a választ, hogy:

2. Milyen kategorizációs stratégiákat figyelhetünk meg kisgyerek-, és felnőtt korban? Kimutatható-e az óvodások kategorizációs viselkedésében a terület-specifikus feldolgozást támogató osztályozási elvek megjelenése? Mit jelent az információgyarapodás az egyedfejlődés során a kategorizációs stratégiák tekintetében?

A tudásszerveződés kérdése nem csak az egyedfejlődés szintjén érdekes probléma, ezért a harmadik vizsgált kérdéskör az új információ szerveződését befolyásoló feldolgozó rendszerek működésével kapcsolatos:

3. Milyen formában jelenik meg a szabálytanulás komplex, mindennapi ingerek esetén? Hogyan működhet együtt az explicit és implicit feldolgozórendszer az absztrakt viszonyok reprezentálásában és hosszú távú előhívásában?

A vizsgálatok közös jellemzője a *mesterségesen létrehozott ingerek* alkalmazása. Ennek célja az volt, hogy valamiképpen új helyzetet teremtsék a vizsgálat során, kontrollálva ezzel a személyek által aktivált ismeretek keretét. Az új/mesterséges ingerek minden esetben komplex perceptuális struktúrával rendelkeznek, amivel a mindennapi kategorizációs folyamatok modellezése volt a célom. De mivel az elemzés során minden esetben a strukturális választípusok megjelenését keresem, ezzel igyekeztem kontroll alatt tartani a személyek által figyelembe vehető információ tartományát.

Az egyedfejlődési és egyéni információgyarapodási vizsgálati helyzetek nem csak módszertanilag különböznek el erőteljesen, hanem a hivatkozott szakirodalom által használt fogalmak és meghatározásuk tekintetében is.

Ennek ellenére fontosnak tartom a két terület összekapcsolását, mivel véleményem szerint a fogalmi reprezentáció szerveződésének alapvető kérdéseit érintik az itt bemutatott és vizsgált problémák.

1. Vizgálatsorozat

Kiinduló vizsgálatomban az *alapszintű kategóriák osztályozásának* mechanizmusát teszteltem. Céloom olyan ingerek létrehozása volt, melyek sikeresen aktiválják az alapszintű kategóriális tudást. Olyan *vizuális vizsgálati helyzetet* terveztem, melynek fontos eleme hogy a *példányok*, azon túl, hogy hordozzák az alapszintű kategóriatagság jegyeit, *egyediek*, azaz jól megkülönböztethetők és a *változatosak* legyenek. A kérdésem az volt, hogy milyen szintű *különbségeket* fedezhetünk fel a két *fejlődési* csoport között aszerint, hogy mennyire kötődnek az adott ingerek aktuális elrendeződéséhez, valamint hogy milyen *ingerjellemzőket* *alapján* hozzák meg döntéseiket.

Azt is tesztelni akartam, valóban jelen van-e az ingerek strukturális feldolgozása már kisgyerekkorban is – azaz, a gyerekek *elkülönítenek-e specifikus ingerrészleteket*, amelyek alapján meghozzák kategorizációs döntéseiket.

Az általam kialakított ingeranyag jellemzője a tárgyak kontúrját, így feltehetően az alapszintű kategória-információt, megőrző *sziluettek* létrehozása volt. Ezen túl, mivel viselkedéses vizsgálatokat terveztem, fontos volt, hogy el tudjam különíteni az egyes strukturális részleteket a személyek választásaiban. Ezért alakítottam ki a *hibrid példányokat* – amelyek végül a vizsgálatok tesztanyagai is lettek – az alapszintű kategóriák fejének és testének összekeverésével.

Elsődlegesen egy *kényszerválasztásos* vizsgálatot terveztem, ám az eredmények pontos értelmezéséhez szükség volt további kontroll vizsgálatokra. A *páros összehasonlításos* helyzet a *szabad* osztályozás helyzetét modellezi, ahol a személyek szabadon döntenek a csoportba sorolás *szempontjáról*. Az amúgy nehezen kontrollálható és értelmezhető vizsgálati helyzet ebben az esetben hasznosnak bizonyult, mert információt adott az ingerek általános hasonlósági viszonyairól, melynek tükrében értelmezhető volt néhány addig kétséges eredmény. A *szemmozgás-követés* módszerét csak a felnőttek esetén volt módomban alkalmazni, ám az eredmények segítenek a fejlődéses adatok értelmezésében is. Az újnak számító vizsgálati módszer kategorizációs stratégia alkalmazási módjáról is sokat elárul, segítve így a viselkedéses eredmények pontosabb értelmezését.

Kiindulópontom az volt, hogy az óvodás- és felnőttkori kategorizációs stratégiák megfigyelése lehetővé teszi a *fejlődési változás jellemzőinek* meghatározását.

További jellegzetessége a vizsgálatoknak, hogy a referenciavizsgálatokhoz *képest kiterjeszti a vizsgált kategóriák körét*. A további *'élő' kategóriák* használata a fej alapú válasz kiterjesztésének lehetőségét hivatott mérni, míg az *élő-élettelen kategóriakontraszt* bevezetése a *felső szintű kategória információ* hatását az alapszinten különböző tárgyak osztályozására.

Hipotézisek

1. A fej terület kiemelkedőségének tesztelése

- a. A fej alapján történő kategoriális döntés egyértelmű stratégiaként jelenik meg a kutya-macska kategóriapár esetén.
- b. Amennyiben a fej-alapú kategoriális döntés *terület-specifikus* kategorizációs tendencia az élők esetén, úgy az a *hal-madár* kategóriapárnál is megfigyelhető lesz. Ha *terület-általános, de specifikus, amennyiben a kiugró jegyekre irányuló stratégia*, akkor csak azon kontrasztok esetén jelenik meg, amelyek esetén a fej a leginkább diszkrimináló jegy (*'kiugró jellegzetes jegy elve'*). Ebben az esetben a hal-madár kategóriapár esetén test alapú kategorizációt várunk (láb van vagy nincs).
- c. Az *élő és élettelen* kategóriák párba állításával a két fő ontológiai terület kontrasztját is létrehozzuk egyben. Ez feltehetően *kategorizációs stratégiaváltást* eredményez majd a madár-repülő és a hal-repülő kategóriapár esetén. Amennyiben a személyek *érzékenyek az élő-élettelen kategóriák hatáira*, úgy a hibridek esetén a korábbiaktól *eltérő* stratégiát alkalmaznak majd. Ha azonban az élő-élettelen kategóriakontraszt esetén is az aktuális ingerelrendeződés kiugró elemeire támaszkodnak, akkor specifikus, jegy stratégiát azonosíthatunk. Mivel az így összeállított *hibridek* minden tekintetben *új ingerek* (legalábbis szokatlanok), ezért az is lehetséges, hogy egy *nem-specifikus kategorizációs stratégiát* alkalmaznak majd a személyek, és a nagyobb felület alapján döntenek (test alapú kategoriális döntés). Ha azonban a hibridek plauzibilisebb példányai az egyik kategóriának, akkor előfordulhat, hogy „egydimenziós” választásokat figyelhetünk meg (a hibridek az egyik kategória tagjai lesznek).

2. Fejlődési változások

A szakirodalmi adatok szerint *minőségi váltást* várunk az óvodás és felnőtt személyek kategorizációs viselkedésében. Ez feltehetően az élő-élettelen kontraszt esetén nyilvánul meg úgy, hogy míg a felnőttek esetén egyértelmű stratégiaváltás figyelhető meg az élettelen kategóriák megjelenése esetén, addig a gyerekek feltehetően a korábban alkalmazott kategorizációs elvet részesítik előnyben.

3. Megnevezés hatása

Mivel a megnevezés címkézést jelent, ami együttjár az adott tárgy tulajdonságainak szelektív, az általános jellemzők felé tolódó kiemelésével, ezért a megnevezési feltétel *előrehozásától a felnőttek válaszainak változását* várjuk. Mivel a címkézés folyamata a vizsgálati helyzetben emlékezeti megtartást igényel, nem várjuk, hogy az óvodások kényszerválasztási stratégiájára hatással lesz az előzetes megnevezés.

Eredmények

Az alábbiakban hipotézisenként röviden összefoglalom és értelmezem az eredményeket.

1. Strukturális ingerjellelzők kiemelésének stratégiái

a) Az eredmények egyértelműek voltak ebben a tekintetben, amennyiben a felnőttek a fej alapján kategorizálták a hibrideket. A válaszok az egyedi ingerjellelzők változatossága ellenére *stabilak* maradtak. Eszerint a kutya-macska kategóriapár esetén megfigyelt *fejpreferencia szisztematikus kategorizációs stratégia*.

b) A felnőtt személyek csupán a kutya-macska kategóriapár esetén alkalmazták a fej alapú kategorizációs stratégiát. A másik élő-élő kategóriapár (hal-madár) esetén a *kiugró jellegzetes jegy elve* szerint döntöttek, azaz egy *specifikus stratégiát* alkalmaztak, igazodva az adott kategória-kontraszt általános strukturális jellemzőihez. Ebből következően a *kutya-macska kategóriapár esetén megfigyelt fejpreferencia nem* tekinthető *terület-specifikus* kategorizációs stratégiának az ő esetükben.

c) A felnőttek kategorizációs stratégiája ebben az esetben is szisztematikus, de eltérő volt az élők esetén megfigyelthez képest. Mindkét kategóriakontraszt esetében a *test alapján* döntöttek a hibrid példányok kategóriatagságáról.

A felnőttek kategorizációs válaszai alapján tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy a kategorizációs döntéseikben az *alapszintű kategóriák határait képesek rugalmasan* kezelni, és az *új vagy idegenszerű* ingereket a *meglévő kategóriák szerint* osztályozni. *Nem alkalmaznak specifikus stratégiát*, hanem az adott kategóriakontraszt elrendezésére reagálnak, az ismert kategóriák alapján. Töreksenek viszont az *egységes kategorizációs stratégia* használatára, ami arra utal, hogy fontos számukra a kategóriális gondolkodás.

A második hipotézis a *fejlődés során* megfigyelhető *változást* feltételezte.

2. Az eredmények *eltérő kategorizációs stratégia-alkalmazást* mutattak ki az óvodások és felnőttek esetén, ami arra utal, hogy a fejlődés során a tudásgyarapodás minőségi változásokat eredményez.

Az óvodások válaszait is a szisztematikus kategorizációs választás jellemezte, bár összességében döntéseik kevésbé voltak egységesek csoportszinten. Az általános jellemző a fej alapú választás nagyobb aránya volt. A bizonytalanságok oka részben a hibrid példányok szemantikus kontrasztja (egyszerre két dolgot is jelent), részben pedig az az óvodások

válaszaira általában jellemző tendencia – az adott ingerelrendeződés egyedi jellemzőinek fokozottabb figyelembe vétele.

a-b) A kutya-macska kategóriapár esetén megjelent a fej alapú választás, mint a felnőttek esetén. Mivel a fejlődésnek során nem változott a kategóriák megítélésére, ebből következtethetünk arra, hogy a *korai perceptuális kategóriák* ebben az esetben megteremtik az *alapot a felnőtt kategóriák számára*, különösen olyan esetben, ahol az alapszinten strukturálisan is jól megragadható a különbség a kategóriák között (vö. Quinn, 2011).

Az óvodások a fej információt tekintik relevánsnak a kategorizációs viselkedés során. Mivel azonban a fej alapú válaszok nagyobb arányban jelentek meg a másik két kategóriakontraszt esetén is, illetve a szemmozgás-követéses vizsgálat eredményei megmutatták, hogy a fej területe általánosan használatos információ az azonosítás során, ebből arra a következtetésre jutottam, hogy a *fej alapú kategorizáció ebben a korban általánosan érvényes, strukturális kategorizációs elv* lenne, vagyis a gyerekek főként a fej információ alapján döntenének a kategóriatagságról. Úgy tűnik, mintha az *azonosításhoz használt elvet generalizálnák a kategorizációs helyzetekre*. Ez feltehetően a mindennapokban nem okoz gondot, hiszen ritka az ellentmondásos információ, de a vizsgálati helyzetben kimutatható volt.

c) A két élő-élettelen kategóriapár esetén az óvodások látszólag a felnőttekével azonos stratégiát követtek, hiszen a *test terület* alapján döntöttek a madár-repülő kategóriapár esetén, míg egy *specifikus stratégiát* alkalmaztak a hal-repülő kategóriapár esetén. Ám választásaiknak van egy további érdekessége: *egydimenziós*nak neveztem ezt a stratégiát, amelynek lényege, hogy a gyerekek az *ellentmondásos hibrideket* egy szempont alapján kategorizálták.

Az eredményekből arra következtettem, hogy az óvodások számára a hibrid példányok ellentmondásossága, amelynek lényege a kettős kategóriainformáció, problémát okozott a kategorizációs döntésben. Az élő-élő kategóriakontraszt esetén a fej információ figyelembe vétele volt a specifikus stratégia, míg az élő-élettelen kontraszt esetén, feltehetően az ingerek általános hasonlósági elrendeződése miatt, a nagyobb felület (test) információ alapján. A kétértelmű ábrák versengő értelmének elfogadása bizonyítottan gondot okoz az óvodások számára (ld. Beck és mts., 2011), amit jelen esetben nem tudott felülmúlni a kategóriákra vonatkozó általános tudásuk.

A fejlődés során megfigyelt változásokat, vagyis a két fejlődési csoport kategorizációs viselkedése közötti különbséget korábban két részre osztottam. A fejlődés lényege egyrészt a kategorizációs viselkedés rugalmassá válása, melyre az ad lehetőséget, hogy a személyek megbízhatóbban támaszkodhatnak a meglévő kategóriális információra. A másik jellegzetes különbség a felső szintű kategóriák fokozottabb figyelembe vétele – míg a felnőttek egységesen kezelték a két élő-élettelen kategóriapárt, addig az óvodások döntéseikben nem vették figyelembe a kontrasztok hasonlóságát.

A harmadik hipotézis a *megnevezés hatásának* tesztelésével kapcsolatos nyelvi hatások kimutathatóságára vonatkozott. A feltevés az volt, hogy a megnevezés feltétel a felnőttek válaszaire lesz hatással.

3. A megnevezés feltétel valóban *hatással* volt a felnőttek válaszaire, ráadásul az eredmények további következtetésekre is lehetőséget adnak.

Az eredmények pontosabb elemzése, ami magába foglalta i) a *hibridek megnevezésekor* alkalmazott stratégia elemzését, valamint ii), a *páros összehasonlítási* helyzetben a halmadár hibridek *kiugró* voltának igazolását, továbbá iii) a *szemmozgás-követéses* vizsgálatban a megnevezés és a nézési idők által kijelölt *eltérő stratégiák* feltárását kimutatta, hogy a *megnevezés az ingerek közötti diszkriminációt erősíti*.

A *megnevezés* feladat jelen esetben kiemelte a formailag a normál kategóriatagoktól jelentősen eltérő hibridek atipikusságát, ami a válaszokat az *általános hasonlósági ítéletek* irányába tolta. Az eredmények további érdekessége, hogy a többi három kategóriapár esetén a *megnevezés erősítette* a korábban alkalmazott *kategorizációs stratégiát*, ami arra utal, hogy a korábbi stratégiaválasztás *a meglévő kategóriahatárokhoz igazodott*.

Az óvodások kategorizációs stratégiájára a megnevezési feltétel lényeges kimutatható hatással nem volt, ám a két helyzet között strukturális különbségek elemzése megerősíti a felnőttek eredményei kapcsán adott értelmezést.

A megnevezés tehát egy erős *diszkriminációs* feladat, ami az adott ingerek közötti *különbségek kiemelésére* készteti a válaszadót. Ez megerősíti a korábbi kutatási eredményeket (Markman, 1989). A vizsgálat továbbá igazolja, hogy a nyelvi címke az „egész tárgy” típusú különbségek felfedezésére irányítja a figyelmet (vö. Yamauchi és Markman, 2004).

2. Kísérlet

A *perceptuális kategóriatanulási* feladatok alaphelyzete egy adott ingeranyag osztályozásának megtanítása a vizsgálati személyekkel. A tanulás során a személyek *visszajelzést* kapnak. A tudásukat azután egy új helyzetben, vagy új ingerek segítségével tesztelik. A feladat típusát az ingeranyag jellege, a tanulóhoz adott ingerek jellemzői, a visszajelzés ideje és formája, valamint a tesztben adott példányok jellege határozhatja meg. A feladatok során a tesztben bemutatott ingerekre adott válaszok helyessége, reakcióideje, a hibázások jellege, valamint a kategorizációs szabály felismerése és alkalmazása lehet a mutatója a személyek által alkalmazott kategorizációs stratégiáknak. A leíró modellek fő kérdése a kategóriareprezentáció természetének meghatározása, mely segítségével a legpontosabban meg lehet jósolni a kategóriatanulási vizsgálatok eredményét. A vetélkedő elméletek jellemzője, hogy a fenti módszerek alkalmazásával kialakított kísérletek eredményeihez alkalmazkodik abban az értelemben, hogy próbálják magyarázni az összes kísérleti jelenséget. Így a szerzők gyakran módosítják a modelljeik, hogy megfelelően illeszkedjenek az aktuális vizsgálati eredményekre.

A kategóriatanulás háttérben meghúzódó többszörös emlékezeti rendszer feltevés egy újnak számító felfogás, mely megjelenésével átalakította a korábbi „erővonalakat”. A korábbi vita a szabály vs. mintapéldány reprezentáció kérdése körül zajlott, most a több rendszer vs. egy rendszer kérdésévé alakult. A korábbi vita másik eleme megmaradt, amennyiben az egy rendszer képviselői főként a mintapéldány reprezentációs modellt képviselik.

A többszörös emlékezeti rendszer feltevés vezető képviselője a COVIS (*COmpetition between Verbal and Implicit Systems*) modell kiindulópontja két feldolgozási folyamat elkülönítése (Ashby és mts., 1998; Ashby és Waldron, 1999; Ashby és mts., 2011). A két folyamat szétválasztásának alapja a tanulási helyzetekben megfigyelhető motoros hatás magyarázata. Az elmélet jellemzője, hogy az eltérő feladatok mentén határozza meg a két rendszer fogalmát. A két feladat a *szabálytanulási* és az *információ-integrációs* helyzet. A szabálytanulási feladat jellemzője, hogy általában könnyen verbalizálható szabályt tartalmaz, mivel a kategóriák egy dimenzió mentén különülnek el, ahol a diagnosztikus jellemző egyes értékei eloszlanak a kategóriák között, vagy egyszerűen megfogalmazható, logikailag leírható szabálynak felelnek meg. A modell szerint a szabálytanulást az explicit feldolgozórendszer

irányítja, a munkamemória és a végrehajtó rendszer aktiválásával. A feladat megoldása során a személyek folyamatos hipotézistesztelést végeznek.

A másik feladat az információ-integrációs kategóriatanulás helyzet, ahol a sikeres tanuláshoz két vagy több ingerdimenzió integrációja szükséges. Az *integráció* különbözőképpen valósulhat, meg: létrehozhatja az inger egészes, Gestalt jellege, de a folytonos ingerjellemzők együttjárása, súlyozott kombinációja is. Annak ellenére, hogy a személyek szintén sikeresen tanulnak ezekben a helyzetekben is, a szabályt nem tudják egyszerűen megfogalmazni (van, amikor nem is lehet). A COVIS modell szerint ez a filogenetikailag ősbib rendszer, és a procedurális tanulást irányító implicit folyamatok vezérlik.

A tervezett vizsgálat lényege, hogy információ-integrációs feladatot hoz létre azzal, hogy komplex szabály szerint alakítja ki a két kategóriát, melyek diszkriminációját a személyeknek meg kell tanulniuk. Ehhez olyan új ingereket hoztunk létre, amelyek családi hasonlósági struktúrába rendeződnek a prototípushoz való hasonlóságuk tekintetében. A tanulási helyzetben a kategóriák példányait adtuk a személyeknek, akik visszajelzéses tanulási feladatban találkoztak a példányokkal. A tesztben a kategóriatanulás mértékét és pontosságát a prototípus felismerése, illetve a fokozatossági struktúra megmaradása mutatja. A tanulás során látott példányok egy részét (azok szabály alapú „párját”) a tesztben újra bemutattuk – ezzel a mintapéldány információ megőrzését akartuk tesztelni.

A kategorizációs háttérmechanizmusok pontosabb megismerése érdekében egy hosszú távú felidézési helyzetet is teremtettünk, melynek során egy héttel később is elvégeztük a tesztet. Mindezek alapján a következő hipotéziseket fogalmazhatjuk meg.

Hipotézisek

1. Amennyiben feltételezzük, hogy az explicit és implicit feldolgozórendszer egymástól függetlenül működik, az információ-integrációs feladatban a személyek teljesítményére nem lesz hatással az explicit, történeti instrukció
2. Ha a teszthelyzetben a személyek a tipikusság szerint fokozatos teljesítményromlást mutatnak a példányok azonosítása esetén, akkor kimutatható az elvont prototípus-reprezentáció kialakulása

3. A mintapéldány reprezentáció kialakulása mellett szól, ha a tesztben a személyek jobban teljesítenek, ha a korábban látott példányhoz hasonló példánnyal találkoznak
4. Ha elfogadjuk, hogy az explicit, történeti instrukció hatására a személyek mindkét feldolgozó rendszert aktiválták, akkor a késleltetett felidézés során az explicit feltételben jobb teljesítményt várunk a személyektől

Az eredmények alapvetően kettős természetűek voltak. A találatokban nem tudtuk kimutatni az explicit, történet alapú instrukció hatását. Ezt úgy is lehet értelmezni, hogy a személyek egyformán jól tanulták a kategóriákat, a két helyzetben. A reakcióidő adatok azonban eltérő háttérmechanizmusok jelenlétére utalnak: a történet instrukció a személyek döntéseit gyorsabbá tette (ugyanakkor a teljesítményük nem csökkent). Ebből arra következtethetünk, hogy az *explicit információ segítségével sikerült befolyásolnunk az implicit feldolgozási mechanizmusokat*. A reakció idő adatoknál a történet instrukció esetén nem tudtuk kimutatni a tipikussági hatást. Ez utalhat arra, hogy a személyek eltérő stratégiával oldották meg a feladatot.

Az ismerős példányok bemutatása a *találati* adatokra ebben az esetben *sem* volt hatással. A *reakcióidő* adatok azonban ebben az esetben is módosultak, még hozzá az elvárásokkal ellentétben. A személyek lassabban döntöttek az ismerős példányok esetén. Felmerül annak a lehetősége, hogy a felismerték a jellemző-struktúrát, de azt is, hogy a korábban látott példány nem így nézett ki. Ebben az esetben egy igen hatékony mintapéldány reprezentáció kialakulásáról beszélhetünk, ami ráadásul a kategorizációs szabályt is képes összevetni a mintapéldány információval. További vizsgálati helyzetek kialakításával a jövőben lehetőség lehet ennek a feltevésnek a tesztelésére.

A kérdésfeltevésünk harmadik eleme a *hosszú távú megőrzés* kérdése volt. Azt vizsgáltuk, vajon megmarad-e hosszú távon is a kategóriatudás. Az eredmények azt mutatták, hogy mindkét instrukció esetén sikeres volt az ismételt találati teljesítmény, amennyiben a személyek nem véletlenszerű találgatással döntöttek a kategóriatagságról. A prototípushatás megszűnt, megmaradt viszont a rossz példányok esetén korábban is megfigyelt alacsonyabb találati arány. A reakcióidő adatok ebben az esetben is ellenkező tendenciát mutattak. A személyek döntési ideje kisebb lett, vagyis az emlékezeti helyzetben magabiztosabban döntöttek (elég sikeresen) a kategóriatagságról. A két feltétel (instrukció) közötti különbség

ebben az esetben is megmaradt, és megjelent a prototípushatás is, méghozzá a történet instrukció esetében.

Összegzőképpen elmondható, hogy az alapfeltevést sikerült igazolnunk, miszerint egy alapvetően implicit kategóriatanulási feladat befolyásolható volt az explicit rendszer aktiválásával, amennyiben a személyek döntése megtartott találati sikeresség mellett gyorsabb lett. A háttérmechanizmusok pontosabb megértéséhez azonban ezek az eredmények nem vittek közelebb. A mintapéldány reprezentáció megőrzésével és felhasználásával kapcsolatos feltevésekre sem adhatunk egyértelmű választ. Ebben az esetben is a reakcióidő adatok mutattak eltérést, ám azok pontos értelmezésére ez a vizsgálat nem ad lehetőséget.

A kérdés, hogy mi történhetett ebben a vizsgálatban? Mivel a perceptuális kategóriatanulási helyzetek általában egyszerű ponthalmazokat vagy más folytonos dimenzió szerint elkülönülő ingereket, és a modellek is ezekre a feladatokra épülnek, meglehetősen nehéz az adatértelmezés. A COVIS modell például nem írja le pontosan, mi történik a komplex ingerek tanulása esetén.

Lehetséges magyarázat, hogy a történet instrukció hatására explicit helyzetet teremtettünk az implicit helyzetből. Johansen és Kruschke (2002) vizsgálatában sematikus rovarszerű lényeket alkalmazott, és arra az eredményre jutott, hogy az egyes diagnosztikus jellemzők címkézése megváltoztathatja a példányinformáció feldolgozását és a mintapéldány hatás csökkenését okozta. A tulajdonságok megnevezhetősége a szabálytanulás irányába tolt az eredményeket. Előfordulhat, hogy a mi esetünkben a történeti instrukció a lények egyes jellemzőire irányította a személyek figyelmét. Ebben az esetben azonban elvárható lett volna a tipikusság szerinti hatás a történet instrukció esetén a reakcióidő adatoknál. Az is lehetséges azonban, hogy a személyek egydimenziós döntést hoztak – az viszont nem ad magyarázatot a sikeres, és a szabályfeltételtől nem különböző találati arányokra. Gureckis és munkatársai (megjelenés alatt) fMRI-vel vizsgálták az implicit és explicit feldolgozás területeinek szétválását. A mi szempontunkból érdekes eredmény, hogy az explicit feldolgozásra való felhívás hatására sikerült megszüntetni az implicit aktivitást.

Amennyiben a saját helyzetünkben a komplex szabály alapú feladat megoldását a nyelvi címke és a történeti beágyazás segítségével valóban sikerült explicitté tenni, akkor az elméleteknek pontosabban meg kell határozni az implicit kategóriatanulási rendszer működését, illetve az adott működést aktiváló feladatok körét.

Hivatkozások

- Ashby, F.G., Alfonso-Reese, L.A., Turken, A.U., & Waldron, E.M. (1998). A neuropsychological theory of multiple systems in category learning. *Psychological Review*, *105*, 442–481.
- Ashby, F.G., Paul, E.J., & Maddox, W.T. (2011). COVIS. In E.M. Pothos, & A.J. Wills (Eds.), *Formal approaches in categorization* (pp. 65-87). New York: Cambridge University Press.
- Ashby, F.G., & Waldron, E.M. (1999). On the nature of implicit categorization. *Psychonomic Bulletin & Review*, *6*, 363-378.
- Beck, S.R., Robinson, A.N., Ahmed, S., & Abid, R. (2011). Children's understanding that ambiguous figures have multiple interpretations. *European Journal of Developmental Psychology*, *8*(4), 403-422.
- Behl-Chadha, G. (1996). Basic-level and superordinate-like categorical representations in early infancy. *Cognition*, *60*, 105-141.
- Bornstein M.H., & Arterberry M.E. (2010). The development of object categorization in young children: Hierarchical inclusiveness, age, perceptual attribute, and group versus individual analyses. *Developmental Psychology*, *46*/2, 350-65.
- Fenson, L., Cameron, M.S., & Kennedy, M. (1988). Role of perceptual and conceptual similarity in category matching at age two years. *Child Development*, *59*, 897–907.
- Johansen, M.K. & Kruschke, J.K. (2005). Category representation for classification and feature inference. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, *31*/5, 1433-1458.
- Mandler, J.M., Bauer, P.J., & McDonough, L. (1991). Separating the sheep from the goats: Differentiating global categories. *Cognitive Psychology*, *23*, 263–298.
- Mandler, J.M., & McDonough, L. (1993). Concept formation in infancy. *Cognitive Development*, *8*, 291-318.
- Mandler, J.M., & McDonough, L. (1996). Drinking and driving don't mix: inductive generalization in infancy. *Cognition*, *59*, 307-335.
- Mandler, J.M., & McDonough, L. (2000). Advancing downward on the basic level. *Journal of cognition and development*, *1*(4), 379-403.
- Markman, E.M. (1989). *Categorization and naming in children*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Morton, J. & Johnson, M.H. (1991). CONSPEC and CONLERN: A two-process theory of infant face recognition. *Psychological Review*, *98*/2. 164-181.
- Quinn, P.C. (2011). Born to categorize. In U. Goswami (Ed.), *The Wiley-Blackwell handbook of childhood cognitive development*. Second edition (pp. 129-152). Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Quinn, P.C., & Eimas, P.D. (1996). Perceptual cues that permit categorical differentiation of animal species by infants. *Journal of Experimental Child Psychology*, *63*, 189-211.
- Quinn, P.C., Eimas, P.D., & Rosenkrantz, S.L. (1993). Evidence for representations of perceptually similar natural categories by 3-month-old and 4-month-old infants. *Perception*, *22*, 463-475.
- Quinn, P.C., Eimas, P.D., & Tarr, M.J. (2001). Perceptual Categorization of Cat and Dog Silhouettes by 3- to 4-month-old Infants. *Journal of Experimental Child Psychology*, *79* (1), 78-94.

Quinn, P.C., & Johnson, M.H. (1997). The emergence of perceptual category representations in young infants: A connectionist analysis. *Journal of Experimental Child Psychology*, 66, 236-263.

Quinn, P., Johnson, M.H. (2000). Global-before-basic categorization in connectionist networks and 2-month-old infants. *Infancy*, 1(1), 31-46.

Quinn, P.C., Westerlund, A., & Nelson, C.A. (2006). Neural markers of categorization in 6-month-old infants. *Psychological Science*, 17, 59-66.

Tversky, B. (1989). Parts, partonomies, and taxonomies. *Developmental Psychology*, 25/6, 983-995.

Yamauchi, T., & Markman, A.B. (2000). Inference using categories. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 26, 776-795.

A témában készült saját publikációk

Ragó A., Somos E., Kónya A. (2011). The role of goal directed scripts in creating new concepts. p. 97. *5th International Conference on Memory (ICOM-5)*, York, UK. (poszter)

Ragó A., Somos E., Kónya A. (2011). Célvezérelt foratókönyvek szerepe a kategorizációban. *MPT Nagygyűlése*, Budapest. (szimpózium előadás)

Ragó A. (2010). The role of domain general vs. domain specific information in the categorization of silhouettes. *The Embodied Mind: Perspectives and Limitations Workshop*, Radboud University Nijmegen, Netherlands (poszter)

Siklós A., Ragó A. (2010). Terület-specifikus információk mesterséges tárgyak osztályozása esetén. *Pszichológiai Nagygyűlés*, Pécs, 197.o. (poszter)

Ragó A. (2010). Terület-specifikus és terület-általános információk felhasználása a kategorizációs viselkedésben. *XVIII. MAKOG: Interfészek a megismeréstudományban*, Budapest. (előadás)

Ragó A., Kónya A. (2009). The role of domain general vs. domain specific information in the categorization of silhouettes. *XIV European Conference on Developmental Psychology*, Vilnius. (előadás)

Ragó A. Episodic nature of the conceptual system. (2008). *Control and episode: a one-day workshop on learning and retrieval. 2008, Budapest*, Department of Cognitive Science, Budapest University of Technology and Economics. (meghívott előadás)

Ragó A. (2007). Kategorizáció és fogalmi reprezentáció és Fogalmi rendszerek című fejezetek. In: Csépe V., Győri M., Ragó A. (szerk.) (2007). *Általános pszichológia 2.* 272-329. o. Budapest: Osiris.

Ragó A. (2005). Mindennapi tárgyaink – az artefaktumok fogalma a kognitív pszichológiában. In: Gervain J., Kovács K., Lukács Á. és Racsmány M. (szerk.) *Az ezerarcú elme*. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.

Ragó A. (2004). Oksági viszonyok a korai fogalmi fejlődésben - a mesterséges fajtáról alkotott tudás természete óvodáskorban. In: Győri M. (szerk.) *Az emberi megismerés kibontakozása: társas kogníció, emlékezet, nyelv*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Ragó A. (2002). Oksági viszonyok a korai fogalmi fejlődésben. *MTP XV. Nagygyűlés*, Szeged. (előadás)

Ragó A. (2002). Mesterséges tárgyak osztályozása - a fogalmi szerveződés dinamikája. *MAKOG X. Visegrád*. (előadás)

Ragó A. (2000). A szavak mögött – a fogalmi rendszerünk kialakítása. In: Oláh A., Bugán A. (szerk.) *Fejezetek a pszichológia alapterületeiből*. 77-86.o. Budapest: Eötvös Kiadó.

Ragó A. (2000). Osztályozási stratégiák mesterséges kategóriák esetén. In: *Pszichológia*. 20, 2, 149-167.o.